

MICHAŁ STACHURSKI

 <https://orcid.org/0000-0002-2877-3895>

Fundacja Obserwatorium Społeczne we Wrocławiu

Problem zaangażowania w filozofii Józefa Tischnera – wybrane tropy

Słownik języka polskiego definiuje czasownik „zaangażować” jako czynność włączającą „kogoś lub coś w jakąś działalność”¹. Czy można zatem uznać, że rzeczownik odsłowny „zaangażowanie” oznacza coś ważniejszego od rutynowanych zadań wykonywanych w ramach np. obowiązków służbowych? Czy zaangażowanie wymaga większych nakładów intelektualnych, emocjonalnych lub innych od osoby, która się w coś angażuje?

Powyższe pytania sprawiają, że zagadnienie zaangażowania coraz wyraźniej dochodzi do głosu w literaturze związanej z zarządzaniem zasobami ludzkimi, jest też poruszane przez osoby, które na co dzień zajmują się wolontariatem oraz aktywnością w różnych dziedzinach życia społecznego. Dzisiejsze społeczeństwo, zwłaszcza europejskie, aspiruje do dojrzałości pod względem promocji postaw społecznych, takich jak np. walka z wykluczeniem, dbanie o środowisko (postawy proekologiczne) itp. Również w sferze umacniania wartości demokratycznych podejmuje się działania na rzecz rozwoju społeczeństwa obywatelskiego². Wszystkie te aktywności wymagają zaangażowania, które określa się mianem „wspólnego działania na rzecz czegoś bądź kogoś”. A zatem zaangażowanie wykracza poza pewien przyjęty schemat działania, często nie będący przedmiotem odrębnego wynagrodzenia materialnego. Zaangażowanie w jakąś sprawę wymaga pewnego rodzaju poświęcenia, m.in. swojego wolnego czasu, a czasem nawet prywatnych środków finansowych.

To wszystko sprawia, że problematyka ta wymaga pewnego namysłu również od strony filozoficznej, a szczególnie etycznej. Wszelkie ludzkie działanie wpływa zarówno na konkretną jednostkę, jak i na społeczeństwo. Celem artykułu jest refleksja nad zaangażowaniem z uwzględnieniem stanowiska krakowskiego etyka Józefa Tischnera w kontekście perspektywy wychowawczej, zawodowej i politycznej, z uwzględnieniem zagadnień związanych z filozofią dialogu.

¹ *Słownik języka polskiego*, sjp.pwn.pl/slowniki/zaangazowanie.html [dostęp: 15 XI 2022 r.].

² Zob. A. Rozalska, *Ruchy społeczne a potrzeba zmiany w społeczeństwie obywatelskim. Podstawowe zagadnienia teoretyczne*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” (2015), nr 12, s. 34–54.

O potrzebie etycznej refleksji nad problematyką zaangażowania

W pierwszej kolejności należy się zastanowić nad tym, dlaczego etyka w ogóle powinna podejmować zagadnienie zaangażowania. Wydaje się przecież, że wszelkie działanie na rzecz kogoś lub czegoś pod względem etycznym jest dobre i słuszne. Warto jednak podkreślić fakt, że każde działanie człowieka powinno być poprzedzone pewnym namysłem obejmującym również analizę możliwych skutków. Tutaj z pomocą przychodzi etyka, zwłaszcza w jej klasycznym rozumieniu. Etyka filozoficzna, której źródła sięgają starożytności i jej wybitnych przedstawicieli: Sokratesa, Platona, Arystotelesa, a później Augustyna czy Tomasza z Akwinu, ukazuje horyzont takich wartości, jak prawda, wolność i odpowiedzialność. W kontekście zaangażowania kluczowa wydaje się trzecia w wyżej wymienionym porządku, czyli odpowiedzialność. Jak zaznacza Jacek Filek, XX w. przyniósł pewne zachwianie w rozumieniu i stosowaniu wolności ludzkiej. Stąd pojawiła się paląca potrzeba namysłu filozoficznego nad relacją między wolnym działaniem człowieka a jego odpowiedzialnością za to działanie³.

Perspektywa odpowiedzialności w świetle zaangażowania obejmuje kwestię związaną z rozwojem osobowym, jak też oddziaływaniem na problemy społeczne. Coraz częściej podkreśla się, że obecnie dochodzi do pewnego przełomu zarówno w wymiarze kulturowym, jak i gospodarczym. Polska jest wyjątkowym podmiotem, który uczestniczy w owej zmianie paradygmatu. Do 1989 r. przy gospodarce centralnie planowanej praca zawodowa miała na celu podtrzymanie założeń ekonomii socjalistycznej⁴. Czas przemian po tej cezurze pokazał jednak, że zysk przedsiębiorstwa buduje się nie tylko przez troskę o jakość i rozwój produkcji, ale także przez dbanie o rozwój pracownika w zakresie kompetencji merytorycznych oraz wspomaganie rozwoju w kompetencjach społecznych. Zwraca się także uwagę, że wydajność zależy od zaangażowania pracownika w życie organizacji⁵. A zatem świat etyki wkroczył w świat ekonomii, co spowodowało, że pojawiły się nowe zagadnienia, które można nazwać interdyscyplinarnymi. Wydaje się, że np. zagadnienia źródeł motywacji działań na rzecz podnoszenia zaangażowania pracowników stają się także problemem o charakterze etycznym. Coraz częściej podkreśla się, że brak zasad etycznych w poszczególnych przedsiębiorstwach negatywnie rzutuje na ich rozwój i wynik finansowy⁶. Obecnie nie wystarczy dbać wyłącznie o wzrost wynagrodzeń pracowniczych. Zauważa się, że pracownik powinien być traktowany na zasadzie

³ J. Filek, *Podstawowe pytanie etyczne w horyzoncie prawdy, wolności i odpowiedzialności*, „Argument” (2013), nr 1, s. 172–174.

⁴ Zob. G. Miernik, „Socjalistyczny zakład pracy” w listach do władz z pierwszej połowy lat siedemdziesiątych, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 17 (2019), s. 195–234.

⁵ Zob. A. Matuszewska, *Istota i znaczenie etyki w biznesie*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne” (2017), nr 2, s. 405–416.

⁶ A. Dziadkiewicz, *Znaczenie etyki biznesu w kształtowaniu współczesnych norm i wartości*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” (2012), nr 8, s. 155–156.

równości i godności. Zaangażowanie pracownicze przejawia się w wykonywaniu zadań związanych ze stanowiskiem, niemniej dotyczy również kwestii o wiele szerszych, jak dbanie o wspólnotę zawodową, udział w związkach zawodowych, wymiana doświadczeń oraz zgłaszanie innowacyjnych pomysłów usprawnienia przedsiębiorstwa. Powyższe postulaty często są nazywane „zwrotem personalistycznym”. Na marginesie należy zaznaczyć, że poglądy te są głoszone przynajmniej od połowy XX w. przez filozofów reprezentujących nurt klasyczny i chrześcijański filozofii. Polskim przykładem może tu być myśl Tadeusza Ślipki, który zaznacza w jednej ze swoich prac, że praca nie jest karą, lecz możliwością rozwoju zarówno dla konkretnej osoby, jak i dla społeczeństwa, a także nie jest celem samym w sobie, lecz twórczym działaniem nakierowanym na dobro indywidualne i dobro wspólne⁷.

Podobne kwestie związane z zaangażowaniem pojawiają się w obszarze działań społecznych i politycznych. Podkreśla się, że zaangażowanie polityczne nie jest obecnie tylko prawem, lecz wartością samą w sobie⁸. Przejawem aktywności politycznej jest m.in. udział w wyborach, uczestniczenie w protestach, ale także działalność wolontariuszy na rzecz danego ugrupowania politycznego. Człowiek podejmuje te aktywności, gdyż chce przez to wyrażać swoje poglądy. Jak to określa amerykański politolog Andrew Heywood, „uczestnicząca kultura polityczna to taka, w której obywatele przypisują szczególną wagę polityce, a zaangażowanie społeczne uznają za pożądane i efektywne”⁹. Ale i tutaj należy się zastanowić nad relacją między zaangażowaniem społeczno-politycznym a etyką. Można się w tym miejscu odwołać do dwóch porządków etycznych związanych ze światem polityki: starożytnym i nowożytnym. Pierwszy z nich jest reprezentowany np. przez Arystotelesa, który pojmował działanie polityczne jako zmierzające do realizacji ogólnie pojętego dobra wspólnego¹⁰. Nowożytność przynosi zmianę myślenia w tych sprawach za przyczyną Niccolò Machiavellego, który widział już w polityce możliwość dążenia do jej zdobycia i utrzymania za wszelką cenę¹¹. Innym etycznym spojrzeniem może być myśl francuskiego personalisty Emmanuela Mouniera. W swojej etyce zaangażowania uznał on bowiem, że czyn człowieka (działanie ludzkie) jest wymogiem etycznym. Na etyczny wymiar działania ludzkiego Mounier patrzył zaś w perspektywie teleologicznej. Uznawał przy tym, że zaangażowanie wpisuje się w rozwój ludzki i wpływ na rozwój ludzkości, jak też umacnia tożsamość oraz godność¹². Wszystkie wyżej wymienione elementy pozwalają uznać, że istnieje potrzeba etycz-

⁷ T. Ślipko, *Zarys etyki szczegółowej*, t. 1, Kraków 2005, s. 402.

⁸ A. Turawska-Kawa, *Nadzieja podstawowa oraz orientacja pozytywna jako predyktory zaangażowania politycznego młodych*, „Przegląd Politologiczny” (2016), nr 1, s. 7–8.

⁹ A. Heywood, *Politologia*, tłum. B. Maliszewska, M. Masojć, N. Orłowska, D. Stasiak, Warszawa 2006, s. 253.

¹⁰ V. Possenti, *Zarys filozofii polityki*, tłum. A. Fligel, Lublin 2012, s. 98.

¹¹ F. Del Lucchese, *The Political Philosophy of Niccolò Machiavelli*, Edinburgh 2015, s. 71.

¹² K. Witko, *Refleksje wokół teorii zaangażowania i czynu w ujęciu E. Mouniera*, „Roczniki Teologii Dogmatycznej” (2010), nr 2, s. 136.

nej refleksji nad problematyką dotyczącą zaangażowania. Refleksja ta skupia się w dalszej części na stanowisku Józefa Tischnera, filozofa krakowskiego.

Tischnerowski dialog jako podstawa zaangażowania

O tym, czym jest filozofia dialogu

Johann Mader, niemiecki profesor filozofii, w rozdziale swojego autorstwa z książki *Filozofia współczesna* z 1989 r., której redaktorem jest Józef Tischner, przedstawia definicję filozofii dialogu z dwóch punktów widzenia: Ludwiga Feuerbacha i Martina Bubera. W pierwszej kolejności jednak zauważa, że mówiąc o filozofii dialogu, należy mieć na uwadze filozofię spotkania, która oznacza taki rodzaj myślenia, w którym dialog oraz wydarzające się spotkanie są pewną zasadą filozofii¹³. Cel refleksji powyższych wymienionych filozofów jest egzystencjalny, jednostka zaś powinna urzeczywistnić się w swojej niepowtarzalności. W ocenie Madera tezę o dialogu będącym naczelną zasadą filozoficzną jako pierwszy wysunął Feuerbach, który uznał dialog za praktyczną zasadę filozofii – określenie życia jednostki i całego społeczeństwa¹⁴. Niemniej niemiecki materialista bardziej skupiał się na kwestiach życia jednostki niż społeczeństwa, co w ocenie Madera różni Feuerbacha od Bubera. Zdaniem Madera Buber opiera swoją wizję filozofii dialogu na kwestiach społecznych, przyjmując, że kryzys życia społecznego ma związek z walką między indywidualizmem a kolektywizmem. W książce *Problem człowieka* Buber stwierdza: „Obie ideologie – nowoczesny indywidualizm i nowoczesny kolektywizm, choć ich pozostałe przyczyny bywają bardzo różne, są w istocie skutkami lub manifestacjami tej samej ludzkiej sytuacji, tylko w różnych jej stadiach. Sytuację tę znamionuje nałożenie się na siebie bezdomności kosmicznej i społecznej, lęku przed światem i lęku przed życiem, skutkiem czego jest taki stan egzystencjalnej samotności, jaki nigdy chyba jeszcze nie był udziałem człowieka. Człowiek czuje się porzucony przez przyrodę jak niechciane dziecko, a jako osoba – izolowana pośród tętniącego świata ludzi. Pierwszą reakcją ducha na poznanie tej nowej przejmującej grozą sytuacji jest nowoczesny indywidualizm, drugą nowoczesny kolektywizm”¹⁵. Buber widział w dialogu i spotkaniu „Ja – Ty” ratunek dla społeczeństwa widzianego jako „My”. Byt ludzki tylko wtedy się rozwija, gdy dopuszcza możliwość relacji „między”¹⁶.

Inne zdanie w tej materii prezentuje Adam Węgrzecki w swojej publikacji *Wokół filozofii spotkania*. Mimo że terminy „dialog” i „spotkanie” łatwo można by uznać za synonimy, lecz po głębszej analizie dochodzi on do wniosku, że nie opisują tej samej rzeczywistości. W jego ocenie spotkanie jest doświadczeniem pierwotnym

¹³ J. Mader, *Filozofia dialogu*, tłum. R. Kijowski, w: *Filozofia współczesna*, red. J. Tischner, Kraków 1989, s. 374.

¹⁴ J. Mader, *Filozofia dialogu*, art. cyt., s. 377.

¹⁵ M. Buber, *Problem człowieka*, tłum. J. Doktór, Warszawa 1993, s. 88.

¹⁶ J. Mader, *Filozofia dialogu*, art. cyt., s. 387.

w stosunku do dialogu. Jak pisze: „w spotkaniu możliwie pełnym i autentycznym dialog nie tylko może wystąpić, ale wręcz trudno sobie wyobrazić, żeby do niego nie doszło [...]. Chociaż obecność dialogu w spotkaniu jest czymś naturalnym, to nie znaczy, że musi wypełniać całe spotkanie”¹⁷. Węgrzecki podkreśla przy tym, że różnicę pomiędzy dialogiem a spotkaniem najwyraźniej widać wówczas, gdy dialog odbywa się w formach kontaktu nie wymagających spotkania – dialog zatem może odbywać się poza doświadczeniem spotkania¹⁸.

Tym, co na pewno wyróżnia filozofię dialogu od innych nurtów filozofii XX w., jest nakierowanie na podmiotowość osoby, ale także doświadczenie własnej wartości w relacji do drugiego. W innym swoim tekście Buber wskazuje na cechy tzw. prawdziwej rozmowy. Według niego do prawdziwej rozmowy (dialogu) dochodzi wtedy, gdy spełnionych jest kilka warunków. Pierwszym z nich jest nakierowanie na chęć poznania prawdy. Drugi warunek dotyka kwestii zaangażowania całego siebie w dialog z drugim człowiekiem: intelektualnie, emocjonalnie i fizycznie. Trzeci element dotyczy odrzucenia wszelkiego zachowywania pozorów¹⁹. Te trzy kluczowe elementy sprawiają, że dialog jest wartościowy i stanowi wartość dla każdej ze stron dialogu.

Dialog i spotkanie, czyli wstęp o tischnerowskim zaangażowaniu

Podobną intuicją w swojej refleksji wykazuje się Tischner. Dialog definiuje on na sposób egzystencjalny, a zarazem praktyczny. W *Etyce solidarności* można znaleźć klasyczny tischnerowski wykład na temat dialogu i jego znaczenia dla rozwoju indywidualnego oraz społecznego. Warto jednak podkreślić, że wszelka refleksja krakowskiego etyka dokonuje się na gruncie aksjologii. Dialog jest wartością, która niesie za sobą konkretne skutki pozytywne bądź negatywne. Tischner w pierwszej kolejności zauważa, że dialog wymaga konkretnego zaangażowania i działania. Stwierdza, że „początek dialogu [...] jest dużym wydarzeniem. Trzeba się wychylić, przekroczyć próg, wyciągnąć rękę, znaleźć wspólne miejsce do rozmowy [...]. Ileż przeszkód trzeba niekiedy pokonać, aby rozpocząć dialog”²⁰. W ujęciu Tischnera bez woli działania, ale także bez zaangażowania na rzecz spotkania nie ma możliwości dialogu człowieka z człowiekiem. Zaangażowanie to wynika z chęci poznania prawdy o sobie. Widać tutaj głębokie nawiązanie do myśli Bubera oraz innych przedstawicieli filozofii dialogu. Krakowski filozof uznaje bowiem, że rzetelność dialogu jest zbudowana na potrójnym fundamencie: na prawdzie, chęci otwarcia się na drugą osobę i wzajemności. W swoich rozważaniach wskazuje także na kluczowy element dialogu, jakim jest cierpienie. Podkreśla, że przedmiotem dialogu jest „ogólnie mówiąc: cierpienie – cierpienie, które człowiekowi zadał drugi człowiek.

¹⁷ A. Węgrzecki, *Wokół filozofii spotkania*, Kraków 2014, s. 20.

¹⁸ A. Węgrzecki, *Wokół filozofii...*, dz. cyt., s. 20.

¹⁹ M. Buber, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. J. Doktor, Warszawa 1992, s. 151–154.

²⁰ J. Tischner, *Etyka solidarności*, Kraków 2000, s. 17.

Tego rodzaju cierpienie oburza w sposób szczególny²¹. W tischnerowskim pojęciu dialogu zaangażowanie, działanie i praca mogą być rozpatrywane w dwóch kategoriach aksjologicznych: dobra i zła. W ocenie Tischnera nie każde działanie ludzkie, nie każda ludzka działalność sprzyja rozwojowi ludzkiemu. Doświadczenie wartości w dialogu jest powiązane z perspektywą spotkania. Spotkanie – jak pisze Tischner – „rozpoczyna [...] jakiś dramat”²². Ten dramat oprócz tego, że ma swoje miejsce, czas (a zatem scenę), obejmuje też najważniejsze problemy człowieka: relacje. Relacje te zachodzą między człowiekiem a człowiekiem, ale także między człowiekiem a Bogiem. Oprócz uczestnictwa w dramacie występuje jeszcze problem przedmiotu spotkania. Podobnie też jak w dialogu spotkanie to rozgrywa się w sferze aksjologicznej, w sferze wartości. Toteż na pytanie, w czym człowiek uczestniczy, będąc „aktorem” w przestrzeni filozofii dramatu, należy odpowiedzieć, że uczestniczy w dramacie między dobrem a złem²³. Egzystencja, której człowiek doświadcza nieustannie, zdaniem Tischnera wymusza dokonywanie wyborów między dobrem a złem, między wolnością a zniewoleniem, między prawdą a kłamstwem. Wszystkie te elementy stają się przedmiotem namysłu nad tym, czym jest zaangażowanie w życiu człowieka z perspektywy wychowawczej, zawodowej i politycznej.

Trzy wymiary zaangażowania w ujęciu Józefa Tischnera

Zaangażowanie w wychowanie

Rozpatrując różne formy zaangażowania, słuszne wydaje się poruszenie w pierwszej kolejności kwestii dotyczącej wychowania. Szczegółowo relacje między edukacją a zaangażowaniem oraz wychowaniem a zaangażowaniem opisuje współczesna pedagogika społeczna. Zajmuje się ona promowaniem postaw i zachowań wychowawczych łączących w sobie przekazywanie wiedzy o człowieku oraz świecie, lecz wychowanie traktuje także jako proces zaangażowania w przygotowanie młodego człowieka do pełnienia odpowiedzialnych ról społecznych, uwzględniając dynamikę zmian politycznych, ekonomicznych lub gospodarczych²⁴. W myśl przedstawicieli pedagogiki społecznej w procesie tym powinni uczestniczyć zarówno rodzice, jak i nauczyciele, wychowawcy, pedagodzy.

Tischner podejmował kwestie wychowania w podobny holistyczny sposób. Należy jednak podkreślić, że przekazywanie wartości młodemu pokoleniu należy według niego do sfery antropologii i etyki. Dla krakowskiego filozofa zawsze najważniejszy jest człowiek oraz jego doświadczenie wartości lub jego brak. Wydaje się zatem, że tischnerowska koncepcja wychowania i zaangażowania w wychowanie

²¹ J. Tischner, *Etyka solidarności*, dz. cyt., s. 19.

²² J. Tischner, *Myślenie według wartości*, Kraków 2011, s. 534.

²³ Ł. Kołoczek, *Struktury uczestnictwa w filozofii dramatu Józefa Tischnera*, „Logos i Ethos” (2018), nr 2, s. 63–64.

²⁴ Zob. W. Theiss, *Edukacja i zaangażowanie Sto lat pedagogiki społecznej w Polsce (1908–2008)*. Wprowadzenie, „Pedagogika Społeczna” (2018), nr 2, s. 9–34.

skupia się na pytaniu o to, jaką drogą człowiek powinien podążać, aby jak najpełniej realizować własne człowieczeństwo. We wspomnianej *Etyce solidarności* Tischner o wychowaniu, a raczej o relacji między dzieckiem a wychowawcą (rodzicem, nauczycielem) pisze tak: „Wychowanie to praca z człowiekiem i nad człowiekiem – z tym, kto znajduje się w stanie dojrzewania. Wychowanie stwarza między wychowawcą a wychowanikiem więź analogiczną do więzi ojcostwa [...]. Ojcostwo to nie tylko przekazanie życia, ojcostwo to również przekazanie nadziei. Między ojcem a dzieckiem istnieje więź powiernictwa nadziei”²⁵. Nieprzypadkowo Tischner odwołuje się w opisie tej relacji do swojej tradycji filozoficznej związanej z nadzieją. Refleksja na temat nadziei zajmuje dużą część jego dorobku filozoficznego. Pojęcie to nie jest wyłącznie odpowiednikiem cnoty teologicznej, w kontekście relacji ludzkich dla krakowskiego filozofa jest czymś znacznie ważniejszym. Nadzieja dla Tischnera ma znaczenie w kontekście życia konkretnego człowieka, jak również znaczenie społeczne, relacyjne, a zatem dialogiczne. Z jednej strony nadzieja aktywizuje człowieka do działania, gdyż wiąże się z perspektywą „lepszego jutra”²⁶. Z drugiej zaś zawiera w sobie pewien akt powiernictwa, który dotyczy relacji człowieka z człowiekiem, ale też człowieka z Bogiem²⁷. Jest też aktem wynikającym z dojrzałego rozumienia odpowiedzialności za siebie i drugiego²⁸. W kwestii wychowania zagadnienie nadziei stanowi swoisty klucz rozumienia tego procesu w ujęciu Tischnera. Człowiek wychowuje tylko wówczas, gdy jest zaangażowany, tzn. autentyczny w swoim przekazie. Zaangażowanie w ten proces jest możliwe tylko wtedy, gdy ojciec, matka, nauczyciel, katecheta, wykładowca przekazują wartości nie tylko słowem, lecz także swoim codziennym postępowaniem. Wychowywać można wówczas, gdy słowo jest poparte świadectwem życia²⁹. Wymaga to zgodności między słowem a czynem. Gdy wychowanek nie widzi tej zależności, zaczyna odczuwać, że jest oszukiwany, a zatem w ujęciu Tischnera jest wówczas okradany z nadziei.

Drugi, równie istotny wątek dotyczący zaangażowania w wychowanie dotyczy wyboru odpowiedniej metody. Zagadnienie to Tischner analizuje również w kontekście właściwej sobie antropologii i stanowiska etycznego. Krakowski filozof nie zajmuje się tzw. sukcesem pedagogicznym, który można rozumieć jako uzyskanie wymiernego efektu w postaci dobrze wychowanego dziecka lub ucznia przyswajającego wiedzę w sposób zadowalający. Metoda w procesie wychowania znów przenosi je – jak to traktuje Tischner – w świat wartości, w świat dramatycznego wyboru między dobrem a złem. W jego ujęciu wychowywać można na co najmniej

²⁵ J. Tischner, *Etyka solidarności*, dz. cyt., s. 87.

²⁶ J. Tischner, *Wiara ze słuchania. Kazania starszadeckie 1980–1992*, Kraków 2009, s. 135.

²⁷ J. Tischner, *Wiara ze słuchania...*, dz. cyt., s. 137.

²⁸ A. Wojciechowski, *Pedagogika obecności. Śladem księdza Józefa Tischnera „Filozofii dramatu”*, Toruń 2012, s. 108.

²⁹ M. Stachurski, *Rola świadectwa w personalistycznej filozofii wychowania. Ze szczególnym uwzględnieniem stanowiska Józefa Tischnera*, w: *Wypatrywanie. Filozoficzne aspekty języka, literatury i edukacji*, red. M. Wójcik-Dudek, E. Zygan, Katowice 2020, s. 193.

dwa sposoby: w myśl metody Sokratesa bądź Georga Hegla. Metoda sokratejska stawia nauczyciela w roli lekarza położnika, który niejako zmusza wychowanka do myślenia oraz podejmowania samodzielnych decyzji. Natomiast zgodnie z myślą Hegla nauczyciel jest czymś w rodzaju „mistrza wolności”, który pokazuje, czym jest wolność oraz jakie są skutki jej właściwego bądź niewłaściwego wykorzystania³⁰. Wydaje się jednak, że Tischner promuje wybór metody pośredniej, zgodnie z którą raz pomaga się w procesie myślenia, a innym razem w procesie dojrzewania do wolności³¹. Zarówno w jednym, jak i w drugim przypadku dąży się zawsze do możliwości wyboru dobra, czyli stworzenia takiej przestrzeni w procesie wychowania, aby dziecko mogło poznać, czym jest dobro, czym jest zło i jakie konsekwencje mogą się pojawić przy ewentualnym błędnym wyborze. W tym procesie zaangażowanie wychowawcy ma sens głęboko aksjologiczny – jest on wszak tą osobą, która podsuwa wartości dziecku, a dziecko na nich skupia swoją uwagę³².

Podsumowując, należy uznać, że zaangażowanie w wychowanie jest możliwe tylko wówczas, gdy jest poparte autentyzmem życia wychowawcy. Jego brak może spowodować fałsz, a w konsekwencji utratę nadziei, która jest jednym z fundamentów rozwoju i wpływa na chęć podejmowania zmian w swoim życiu.

Zaangażowanie w pracę

Zastanawiając się nad problemem ludzkiej pracy podjętym przez Tischnera, warto podkreślić dwa wątki wyznaczone przez dwa zasadnicze pytania. Pierwsze pytanie dotyczy przyczyn, dla których krakowski filozof zajął się tematem pracy. Drugie pytanie porusza kwestię merytoryczną, czyli jak Tischner rozumiał to zagadnienie, a jak się później okaże – tę specyficzną relację.

W pierwszej kolejności należy się zastanowić nad przyczyną, a może nad przyczynami refleksji podejmowanej w różnych wypowiedziach oraz publikacjach krakowskiego filozofa. Wydaje się, że fundamentalną inspiracją dla tego typu troski o kwestie społeczne, gospodarcze i ekonomiczne była tischnerowska polemika z marksizmem. Kierunek ten dążył w swojej zasadniczej treści do tego, aby na nowo odczytać znaczenie pracy w życiu człowieka. Karol Marks uważał, że to praca powinna wyznaczać i wyznacza ścieżkę rozwoju dialektycznego człowieka oraz państwa. Will Kymlicka zauważa, że w „socjologii Marksa walka z kapitalistycznym wyzyskiem przyjmie postać coraz bardziej spolaryzowanego konfliktu między dwiema klasami: robotnikami i kapitalistami. Kapitałiści muszą uciskać robotników, gdyż źródłem ich majątku jest wyzysk, a robotnicy muszą występować przeciwko kapitalistom, bo nie mają nic do stracenia oprócz kajdan”³³. Dlatego też Marks wywyższył (choć jak pokazała historia i praktyka, tylko pozornie) robotników jako

³⁰ J. Tischner, *Krótki przewodnik po życiu. Teksty nieznanne*, Kraków 2017, s. 77.

³¹ J. Tischner, *Krótki przewodnik...*, dz. cyt., s. 78.

³² M. Adamczyk, *Wychowanie ku dobru – w perspektywie Tischnerowskiej koncepcji człowieka agatologicznego*, „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie” (2015), nr 22, s. 224.

³³ W. Kymlicka, *Współczesna filozofia polityczna*, tłum. A. Pawelec, Kraków 1998, s. 218.

uprzywilejowaną grupę społeczną. Dla Tischnera jednak koncepcja ta, mimo że zbudowana na szczytnych celach, jest błędna. Jakkolwiek Tischner uznał diagnozę Marksa dotyczącą wyzysku za trafną³⁴, jednakże sposób walki z wyzyskiem stał się kolejną utopią społeczną, która doprowadziła do tragicznej w skutkach rewolucji politycznej, gospodarczej, a w ostateczności etycznej. To właśnie marksistowska utopia społeczna, głosząc hasła przywrócenia godności i wartości pracy, sama doprowadziła do upadku jej sensu³⁵. Gdzie zatem Tischner szukał źródła dla zmiany tej sytuacji? Jak doprowadzić do tego, by praca nie była wyzyskiem, lecz wyzwoleniem ku większej wolności, ku rozwojowi ludzkiemu? Jakie kroki (intelektualne, duchowe) poczynić, aby praca ludzka nabrała sensu i jednocześnie nadawała sens innym ludziom? Jarosław Jagiełło, jeden z uczniów Tischnera, odnajduje przynajmniej trzy źródła pozytywnego myślenia o pracy u krakowskiego etyka: dyskusje w ramach seminarium naukowego u Romana Ingardena, refleksję teologiczno-filozoficzną o pracy ludzkiej autorstwa Jana Pawła II oraz dojrzałą myśl na tematy społeczno-polityczne wyrażoną w *Etyce solidarności*³⁶.

Te trzy wyżej wymienione elementy sprawiły, że Tischner przedstawił koncepcję pracy ludzkiej, którą opiera na dwóch filarach: podmiotowości i dialogiczności. Podmiotowość wyraża w dwojaki sposób: teologiczny i filozoficzny. W teologicznej refleksji o podmiotowości pracy Tischner zaznacza, że praca ludzka wpisuje się w pewną ekonomikę zbawienia³⁷. Oznacza to, że celem pracy ludzkiej jest nie tylko osiągnięcie szczęścia ziemskiego poprzez zapewnienie sobie właściwych warunków bytowych, ale również realna troska o zbawienie swoje i innych. Natomiast w sensie filozoficznym Tischner ponownie kieruje swoją uwagę w stronę etyki oraz aksjologii. Głównie skupia się na pewnych swoistych absurdach związanych z rozumieniem pracy. Dochodzi do wniosku, że „utożsamienie pracy, etyki i polityki odbija się fatalnie na rozwoju pracy. Oznacza ono bowiem radykalne upolitycznienie pracy [...]. Absurdem jest, że racje polityczne są zarazem racjami etycznymi [...]. Absurdem jest przypuszczenie, że wspólny rytm pracy ocali naszą pracę, skoro jej chorobą nie jest brak mocy, ale brak sensu. Absurdem jest, że praca sama przez się uczłowiecza człowieka, ponieważ prawdą jest, że praca nonsensowna odcłowiecza człowieka”³⁸. Wszelkie powyższe przykłady wskazują, że Tischner, diagnozując problemy ludzkiej pracy, wskazuje na ogólny delikt związany z jej uprzedmiotowieniem. Aby przejść od uprzedmiotowienia do upodmiotowienia pracy ludzkiej, Tischner proponuje metodę dialogu. Jego zdaniem jedną z wartości społeczeństwa dialogicznego, czyli społeczeństwa zaangażowanego we wspólne sprawy, dobro wspólne jest to pluralizm pozytywny, zakładający, że każdy członek społeczeństwa

³⁴ J. Tischner, *Filozofia współczesna*, dz. cyt., s. 313.

³⁵ J. Tischner, *Filozofia współczesna*, dz. cyt., s. 315.

³⁶ J. Jagiełło, *Spojrzenie w przeszłość. Ks. Józefa Tischnera myślenie o pracy*, „Verbum Vitae” (2014), nr 25, s. 229–230

³⁷ J. Tischner, *Świat ludzkiej nadziei*, Kraków 1994, s. 72.

³⁸ J. Tischner, *Filozofia współczesna*, dz. cyt., s. 318.

nosi w sobie jakąś cząstkę prawdy³⁹. Praca w tischnerowskim wykładzie jest rozumiana jako swoista rozmowa człowieka z człowiekiem, przy czym rozmowa ta nie jest skupiona wyłącznie na wytworze pracy ludzkiej, lecz na wartościach. Tischner w *Etyce solidarności*, korzystając z metafory rozmowy, przekonuje, że podobnie jak w rozmowie, tak również i w pracy ludzkiej wszystko opiera się na dramatycznym wyborze. Wybór ten dokonuje się między dobrem a złem, ale w perspektywie prawdy i kłamstwa. Wątek ten Tischner akcentuje w ten oto sposób: „powiedziałem na początku: praca to szczególna forma rozmowy człowieka z człowiekiem. Wytwór ludzkiej pracy wyrasta z porozumienia i służy porozumieniu [...]. Wartość prawdy odnosi się do pracy, podobnie jak się odnosi do mowy. [...]. Prawdziwa praca to praca rzeczywiście służąca życiu [...]. Kłamstwo pracy to wyzysk [...]”⁴⁰. Powyższy cytat wskazuje, że zarówno praca, jak i jej owoc w ujęciu krakowskiego filozofa jest rozmową o wartości w życiu człowieka. Jakość zaangażowania w pracę jest więc odpowiedzią na pytanie, czy człowiek opowiada się za prawdą o sobie, czy dąży w stronę kłamstwa. Oznacza to, że nie wystarczy wyłącznie wykonać swoją pracę w sposób automatyczny. Dotyczy to wszystkich uczestników owej swoistej relacji ekonomicznej. Jakość zaangażowania pracownika wynika z zaangażowania pracodawcy w rozwój przedsiębiorstwa; ponadto poziom jego zaangażowania wpływa na jakość wytworzonego produktu lub usługi. W takim ujęciu prawda powiększa owoc pracy, kłamstwo zaś zdaniem Tischnera doprowadza do powolnego upadku człowieka w sensie etycznym, niweczy również sens ludzkiej pracy.

Zaangażowanie w politykę

Tischner żywo interesował się polityką wraz ze wszelkimi relacjami zachodzącymi w tym świecie, toteż ostatni wątek związany z pojęciem zaangażowania w jego ujęciu dotyczy sfery polityki. Nietrudno zauważyć, że wątek ten Tischner ponownie buduje na dramatyzmie aksjologicznym, który można rozumieć jako stan permanentnego wyboru między wartościami a antywartościami.

W książce *Książka na manowcach* Tischner, zastanawiając się nad ówczesnym stanem kultury i debaty politycznej – czy też szerzej: publicznej – odwołuje się do relacji prawdy i kłamstwa⁴¹. Tekst jest polemiką w odpowiedzi na zarzuty stawiane przez jednego z ówczesnych publicystów, niemniej zawiera w sobie przynajmniej dwa ciekawe spostrzeżenia. Pierwsze dotyczy rozróżnienia na dwa rodzaje kłamstwa politycznego: nawiązującego do klasycznej teorii prawdy, gdzie kłamstwo powstaje wtedy, gdy polityk mówi o czymś, czego nie było, oraz zrywającego z tą teorią, gdy polityk posługuje się kłamstwem, aby rzeczywistość fałszywą zbudować⁴².

³⁹ J. Tischner, *Myśli o wolności, władzy i współnocie*, Kraków 2016, s. 107.

⁴⁰ J. Tischner, *Etyka solidarności*, dz. cyt., s. 24–25.

⁴¹ Na marginesie należy dodać, że wszelkie refleksje na tematy polityczne Tischner opierał na przemianach, które nastąpiły w Polsce po 1989 r. Jednak po latach można uznać, że wiele z tych myśli nadal jest aktualnych i cennych.

⁴² J. Tischner, *Książka na manowcach*, Kraków 2007, s. 165.

Opis ten motywuje do szukania odpowiedzi na pytanie, dlaczego należy angażować się politycznie. Odpowiedź wydaje się nazbyt prosta, a jednak w swojej istocie fundamentalna. Celem zaangażowania politycznego jest, a przynajmniej powinna być w ocenie Tischnera troska o prawdę. Troska ta wpływa z kolei na troskę o większe dobro, jakim jest dobro wspólne. Jak zaznacza Miłosz Hołda, promując rozwój społeczeństwa obywatelskiego, czyli społeczeństwa zaangażowanego politycznie, Tischner realizuje projekt etyki prawdy, w tym prawdy politycznej. Etyka prawdy w polityce w jego przekonaniu wyraża się tym, że człowiek ma prawo do życia w prawdzie, również w aspekcie społecznym, ekonomicznym i politycznym. Jest to etyka podstawowa, która pozwala na dokonywanie wyborów⁴³.

Czas teraz, aby zastanowić się nad drugim wątkiem pojawiającym się w książce *Książka na manowcach*. Pozwoli to postawienie innego, równie ważnego pytania: Kto powinien się zaangażować politycznie? Tischner wyjaśnia, że „polityka jest domeną władzy, a dążenie do władzy to jedno z najgłębiej zakorzenionych dążeń człowieka”⁴⁴. W innym miejscu myśl tę rozwija w kontekście uprawianej przez siebie aksjologii. Przestrzega tam, że „pragnienie władzy jest w człowieku bardzo niebezpiecznym instynktem. To ono gubi człowieka [...]. Patrząc na takiego człowieka, od razu czujemy: ten człowiek udaje samego siebie”⁴⁵. Według krakowskiego filozofa warunkiem zaangażowania politycznego pod względem etycznym i aksjologicznym jest nakierowanie na dobro i prawdę poparte autentyzmem postępowania, czyli czynem zgodnym z właściwą intencją osoby. W tym przypadku zaangażowanie polityczne nie jest związane z realizacją interesów partyjnych, lecz powinno być podyktowane wspomnianą troską o dobro wspólne. Gdy interes prywatny lub interes partii zaczyna górować nad dobrem ogółu, wówczas – jak zaznacza Tischner – solidarność uniwersalna staje się solidarnością frakcyjną, której skutkiem zawsze była utrata zaufania do klasy politycznej⁴⁶.

Zaangażowanie polityczne powinno być wyrazem troski o wspólny dom, jakim jest ojczyzna. Tischner nie odrzuca świata polityki, dąży jedynie do tego, aby świat ten stał się światem wartości, gdzie prawda i kłamstwo mają jednoznaczne denotacje. Czy Tischner występuje przeciwko władzy? Odpowiedź również wydaje się jednoznaczna: nie. Uważa jednak, że świat polityki i świat władzy wymaga szczególnego namysłu. Refleksja ta może jego zdaniem sprawić, że zarówno obywatel, jak i polityk poznają prawdę o sobie, ale także o wspólnocie, w której wspólnie żyją i dla której wspólnie pracują bądź wspólnie powinni pracować⁴⁷.

⁴³ M. Hołda, *Józef Tischner's Epistemology of "Political Reason" and the "Ethics of Truth"*, „Studies in East European Thought” 71 (2019), iss. 4, s. 390–393.

⁴⁴ J. Tischner, *Książka na manowcach*, dz. cyt. s. 165–166.

⁴⁵ J. Tischner, *Myśli o wolności...*, dz. cyt., s. 61–62.

⁴⁶ J. Tischner, *Kot pilnujący myszy. Nieznane teksty*, Kraków 2019, s. 86–87.

⁴⁷ J. Tischner, *Myśli o wolności...*, dz. cyt., s. 63–64.

Podsumowanie

Trzy formy zaangażowania: wychowawcza, zawodowa i polityczna w ujęciu Tischnera ukazują szerokie spektrum problemu pod względem etycznym. Zaangażowanie to dotyczy nie tylko wykonywania powierzonych zadań, czy to w związku z przyjętymi rolami społecznymi, czy zawodowymi. Jak wykazują powyższe rozważania, tischnerowskie myślenie na temat wszelkiego działania i aktywności ludzkiej krąży wokół wyboru wartości oraz budowania własnej autentycznej bądź nieautentycznej tożsamości również przez dialog.

Zaangażowanie w wychowanie jest procesem wpływającym na rozwój dziecka, a zatem jest także wyrazem odpowiedzialności za rozwój społeczeństwa. Zaangażowanie zawodowe rzutuje nie tylko na jakość wytworu ludzkiej pracy, lecz przede wszystkim na relacje międzyludzkie: między pracownikiem a pracodawcą, między przedsiębiorcą a klientem. Praca jest – jak to ujmuje Tischner – formą rozmowy, która może być prawdziwa albo fałszywa. Zaangażowanie polityczne może mieć dwojaką formę: zatroskania o sprawy prywatno-partyjne bądź o sprawy społeczno-publiczne. Forma zależy od pierwotnego wyboru: prawdy albo kłamstwa, autentyczności bądź obłudy.

Wszystkie te powyższe elementy występują w refleksji Tischnera, krakowskiego filozofa, etyka, społecznika. Na zakończenie można zadać dwa dodatkowe pytania. Czy po 20 latach od śmierci autora myśli te są nadal aktualne? Wydaje się, że nawet jeśli w niektórych aspektach społeczeństwo polskie czy europejskie poczyniło pewne postępy, to nadal głos Tischnera w powyższych sprawach jest istotny z tego względu, że dotyczy kwestii ważnej: wyboru wartości. Jak pokazuje powyższy artykuł, zaangażowanie jest też wyborem wartości, także wyborem dramatycznym aksjologicznie. Drugie pytanie podejmuje kwestię wyczerpania tematu. Wydaje się, że na pewno ciekawą kwestią pozostają takie wątki, jak zaangażowanie w życie Kościoła czy wątek dotyczący zaangażowania w stan demokracji w świetle oceny przemian po 1989 r. Tematy te są⁴⁸ i zapewne nadal będą przedmiotem refleksji filozoficznej oraz etycznej.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Tischner J., *Etyka solidarności*, Kraków 2000.
 Tischner J., *Kot pilnujący myszy. Nieznane teksty*, Kraków 2019.
 Tischner J., *Krótki przewodnik po życiu. Teksty nieznane*, Kraków 2017.
 Tischner J., *Ksiądz na manowcach*, Kraków 2007.
 Tischner J., *Myślenie według wartości*, Kraków 2011.
 Tischner J., *Myśli o wolności, władzy i wspólnocie*, Kraków 2016.

⁴⁸ Np. J. Gowin, *Religia i ludzkie biedy. Ks. Tischnera spory o Kościół*, Kraków 2003.

Tischner J., *Świat ludzkiej nadziei*, Kraków 1994.

Tischner J., *Wiara ze słuchania. Kazania starsośdeckie 1980–1992*, Kraków 2009.

Opracowania

Adamczyk M., *Wychowanie ku dobru – w perspektywie Tischnerowskiej koncepcji człowieka agatologicznego*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” (2015), nr 22, s. 211–228.

Buber M., *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, przekł. J. Doktor, Warszawa 1992.

Buber M., *Problem człowieka*, przekł. J. Doktor, Warszawa 1993.

Del Lucchese F., *The Political Philosophy of Niccolò Machiavelli*, Edinburgh 2015.

Dziadkiewicz A., *Znaczenie etyki biznesu w kształtowaniu współczesnych norm i wartości*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” (2012), nr 8, s. 155–168.

Filek J., *Podstawowe pytanie etyczne w horyzoncie prawdy, wolności i odpowiedzialności*, „Argument” (2013), nr 1, s. 161–175.

Gowin J., *Religia i ludzkie biedy. Ks. Tischnera spory o Kościół*, Kraków 2003.

Heywood A., *Politologia*, tłum. B. Maliszewska, M. Masojć, N. Orłowska, D. Stasiak, Warszawa 2006.

Hołda M., *Józef Tischner’s Epistemology of “Political Reason” and the “Ethics of Truth”*, „Studies in East European Thought” 71 (2019), iss. 4, s. 387–397.

Jagiello J., *Spojrzenie w przyszłość. Ks. Józefa Tischnera myślenie o pracy*, „Verbum Vitae” (2014), nr 25, s. 227–258.

Kołoczek Ł., *Struktury uczestnictwa w filozofii dramatu Józefa Tischnera*, „Logos i Ethos” (2018), nr 2, s. 53–79.

Kymlicka W., *Współczesna filozofia polityczna*, tłum. A. Pawelec, Kraków 1998.

Mader J., *Filozofia dialogu*, tłum. R. Kijowski, w: *Filozofia współczesna*, red. J. Tischner, Kraków 1989, s. 372–392.

Matuszewska A., *Istota i znaczenie etyki w biznesie*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne” (2017), nr 2, s. 405–416.

Miernik G., *„Socjalistyczny zakład pracy” w listach do władz z pierwszej połowy lat siedemdziesiątych*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 17 (2019), s. 195–234.

Possenti V., *Zarys filozofii polityki*, tłum. A. Fligel, Lublin 2012.

Rozalska A., *Ruchy społeczne a potrzeba zmiany w społeczeństwie obywatelskim. Podstawowe zagadnienia teoretyczne*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” (2015), nr 12, s. 34–54.

Słownik języka polskiego, sjp.pwn.pl/slowniki/zaangazowanie.html [dostęp: 15 XI 2022 r.].

Stachurski M., *Rola świadectwa w personalistycznej filozofii wychowania. Ze szczególnym uwzględnieniem stanowiska Józefa Tischnera*, w: *Wypatrywanie. Filo-*

zoficzne aspekty języka, literatury i edukacji, red. M. Wójcik-Dudek, E. Zygan, Katowice 2020, s. 183–196.

Ślipko T., *Zarys etyki szczegółowej*, t. 1, Kraków 2005.

Theiss W., *Edukacja i zaangażowanie Sto lat pedagogiki społecznej w Polsce (1908–2008)*. Wprowadzenie, „Pedagogika Społeczna” (2018), nr 2, s. 9–34.

Turawska-Kawa A., *Nadzieja podstawowa oraz orientacja pozytywna jako predyktory zaangażowania politycznego młodych*, „Przegląd Politologiczny” (2016), nr 1, s. 7–20.

Węgrzecki A., *Wokół filozofii spotkania*, Kraków 2014.

Witko K., *Refleksje wokół teorii zaangażowania i czynu w ujęciu E. Mouniera*, „Roczniki Teologii Dogmatycznej” (2010), nr 2, s. 131–142.

Wojciechowski A., *Pedagogika obecności. Śladem księdza Józefa Tischnera „Filozofii dramatu”*, Toruń 2012.

Abstrakt

Problem zaangażowania w filozofii Józefa Tischnera – wybrane tropy

Zagadnienia związane z zaangażowaniem coraz częściej pojawiają się w literaturze na temat zarządzania zasobami ludzkimi, są również poruszane przez osoby, które na co dzień zajmują się wolontariatem oraz aktywnością na różnych płaszczyznach życia społecznego, czy też szerzej: publicznego. Ujęcie Tischnera trzech form zaangażowania: wychowawczej, zawodowej i politycznej, ukazuje szerokie spektrum problemu, przede wszystkim pod względem etycznym. Zaangażowanie dotyczy nie tylko wykonywania powierzonych zadań, czy to w związku z przyjętymi rolami społecznymi, czy zawodowymi. Tischnerowskie myślenie na temat wszelkiego działania i aktywności ludzkiej krąży wokół wyboru wartości oraz budowania własnej autentycznej bądź nieautentycznej tożsamości, również za pomocą takiego narzędzia, jakim jest dialog. Celem artykułu jest przedstawienie najważniejszych refleksji Józefa Tischnera nad zaangażowaniem społeczno-politycznym w aspekcie etycznym (aksjologicznym).

Słowa kluczowe: Tischner, aksjologia, wychowanie, praca, polityka, zaangażowanie

Abstract

The Problem of Engagement in the Philosophy of Józef Tischner – Selected Tropes

Issues related to engagement appear more and more often in the literature related to human resource management, as well as by people who deal with voluntary work and activity on various levels of social life, or in a broader sense - public life. Three forms of engagement: educational, professional and political, as defined by Tischner,

show a broad spectrum of the problem, especially in terms of ethics. Engagement does not only concern the performance of assigned tasks, whether in connection with the assumed social or professional roles. Tischner's thinking about all human action and activity focuses on the choice of values and building one's own authentic or inauthentic identity, also with the use of such a tool as dialogue. The aim of the article is to present the most important thoughts of Józef Tischner on the subject of socio-political commitment in the ethical (axiological) aspect.

Keywords: Tischner, axiology, education, work, politics, engagement

